

²¹ Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 360.

²² Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

Резюме

Осауленко А.О. Реформування кримінально-виконавчої системи в перші роки існування України як незалежної держави (1992–1993 рр.).

У статті здійснено системний аналіз розвитку кримінально-виконавчої системи в перші два роки існування України як незалежної держави, розкриті найбільш гострі питання реформування цієї системи та заходи щодо розв'язання проблем, які виникли в процесі реформування як кримінально-виконавчої системи в цілому, так і окремих її структурних підрозділів.

Ключові слова: правова система, кримінально-виконавча система, законодавство, позбавлення волі, засуджений, органи і установи виконання покарань, криміногенна ситуація, злочинність, економічна криза.

Резюме

Осауленко А.А. Реформирование уголовно-исполнительной системы в первые годы существования Украины как независимого государства (1992–1993 гг.).

В статье осуществлен системный анализ развития уголовно-исполнительной системы в первые два года существования Украины как независимого государства, раскрыты наиболее острые вопросы реформирования этой системы и меры по решению проблем, возникших в процессе реформирования как уголовно-исполнительной системы в целом, так и отдельных ее структурных подразделений.

Ключевые слова: правовая система, уголовно-исполнительная система, законодательство, лишение свободы, осужденный, органы и учреждения исполнения наказаний, криміногенна ситуація, преступность, экономический кризис.

Summary

Osaulenko A. Reformation of the criminal executive system during the first years of Ukraine's existence as an independent state (1992–1993).

The article provides comprehensive analysis of the criminal executive system development during the first two years of Ukraine's existence as an independent state, the most vital issues regarding reformation of the mentioned system and measures on coping challenges revealed under the process of reformation of the entire criminal executive system and its components were disclosed.

Key words: legislative system, criminal executive system, legislation, imprisonment, convicted person, penal execution bodies and institutions, criminogenic context, delinquency, economic crisis.

УДК 342.71

І.Д. СОФІНСЬКА

Ірина Дмитрівна Софінська, кандидат юридичних наук, докторант Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

ГРОМАДЯНСТВО: ЗАРОДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ

Зародження концепції громадянства традиційно пов'язують із виникненням держави, як політико-правової спільноти, та її бажанням, потребою чи необхідністю відокремити своїх громадян від інших і визначити приналежність людей до конкретних територій, а тому, очевидно, й до держав.

Окреслюючи правову доктрину громадянства та розмірковуючи про її зародження, опредметнення та унаочнення дихотомії взаємовідносин між особою та державою, вважаємо, що в сучасному світі важливим є усвідомлення кожною людиною того, що саме громадянство має виражати рівень розвитку держави та суспільства, бути показником панування демократії та правовладдя в державі, а також ефективним правовим зв'язком, який від народження і до смерті пов'язує людину із державою.

Більшість сучасних українських науковців уникають розгляду питань, які безпосередньо пов'язані із зародженням та регламентуванням інституту громадянства, історією реалізації особою права на громадянство. Навіть після того, як були зняті «заборонні цити» і кожна тема у сфері громадянства стала

доступною завдяки мережі Інтернет, в Україні не з'явилася маса робіт (монографій, статей, підручників, нарисів і т.д.), які б стосувалися комплексного окреслення елементів правової доктрини громадянства. Здебільшого ці питання розглядалися іноземними науковцями, а в Україні, будучи важливими, вони поки що є недостатньо опрацьованими та висвітленими (Л. фон Альбертіні, Р. Бедрій, О. Лютюк, М. Суржинський, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна) або й зовсім недослідженими. Однак трактування громадянства, його сутності, правової природи та основних аксіологічних характеристик у майже всіх правових напрацюваннях не є однаковим.

Сьогодні став доступним набуток європейських та американських науковців, де певним еталоном можуть виступати праці, написані з позицій сучасного наукового осмислення зародження інституту громадянства. Серед них однозначно заслуговує на пильну увагу кожного правника праця Д. Гітера «Коротка історія громадянства» 2004 року¹.

Беручи цю працю за хороший орієнтир щодо окреслення зародження концепції громадянства, наголошуємо, що перші відомі нам філософські школи зародження концепції громадянства та первинні аксіологічні характеристики цього правового інституту можна простежити з античності (міст-держав Стародавньої Греції).

Спочатку державне підданство обіймало силою свого територіального характеру всіх вільних мешканців території держави без огляду на родину, рід чи плем'я: всі вони підлягали спільній територіальній владі, не рахуючи поневолених². З часом поняття «державне підданство» набуло сучаснішого розуміння громадянства, не лише як ознаки державної приналежності, а й як виразу громадянського права брати участь в управлінні державою, визначати основи влади у ній³.

В античній Греції існували міста-держави – поліси, які за визначенням були «політичними спільнотами», притаманними грецькій архаїчній та класичній цивілізації⁴. Дослідники права стверджують, що складно передати точність слова «поліс» у перекладі та вкласти в нього сучасне значення і розуміння цього терміна, оскільки «жодне модерне політичне утворення не є ідентичним античному полісу»⁵. Грецький поліс як місто-держава є спільнотою чи об'єднанням громадян, тобто нацією, державою та суспільством одночасно. Однак поліс як місто-держава відрізнявся від демосу – простого люду – саме завдяки громадянству.

У містах-державках античної Греції (Аргосі, Афінах, Коринфі, Мікенах, Мілеті, Спарті, Фівах та інших) існувала правова доктрина громадянства, де у контексті антропологічної реальності під громадянством розумівся насамперед статус кожної людини, ефективний спосіб держави відокремлювати своїх громадян від інших та визначати приналежність людей до конкретних міст-держав. Громадянин міст-держав античної Греції був активним і безпосереднім учасником «творення державної волі», а також посередньо, вибираючи державних урядовців⁶.

Зародження концепції громадянства як політико-правового зв'язку між особою та державою можна сміливо пов'язати із розвитком міст-держав античної Греції – полісів, навіть незважаючи на конкуруюче розуміння концепції громадянства в Афінах чи Спарті⁷.

Деякі вчені називають саме Спарту місцем народження концепції громадянства, оскільки там вона була пов'язана із повсюдним застосуванням принципу рівності⁸. Правдоподібно, що в античній Греції людина – це насамперед вільний громадянин полісу (міста-держави), який за власною волею, свідомо та ініціативно сплачує податки у формі фінансування тих або інших публічних потреб⁹. А тому у більшості міст-держав древньої Греції винятково платники податків мали право голосу та могли бути обраними у будь-які органи публічної влади полісу.

Цікаві спостереження щодо сутності та правової природи громадянства знаходимо в центральній праці Платона «Держава», написаній ймовірно в 360–370-их рр. до н.е. За Платоном всі громадяни поділяються на три верстви: *філософів*, які правлять державою; *воїнів*, які її захищають, та *ремісників*, які забезпечують її життєдіяльність¹⁰. Ремісники в Афінах, хоч і були громадянами, на противагу до концепції громадянства у Спарті, однак вважалися пасивними громадянами чи громадянами «другого класу», оскільки все ж таки вони не мали права бути учасниками у публічному політичному житті¹¹.

Нам відомі дві основні моделі громадянства: республіканська та ліберальна, які належать за своєю сутністю до нормативних теорій. Республіканська модель громадянства бере свій початок в античній Греції з V ст. до н.е., а саме в її містах-державках (в Афінах, Коринфі, Мілеті, Спарті та Фівах). Така модель відзначалася тим, що кожен громадянин мав однакові права щодо здійснення партисипативної демократії (демократії участі), насамперед, коли йшлося про право голосу та право бути обраним до органів публічної влади, а також впливати на політичне життя¹².

Ключовим принципом республіканської моделі громадянства було громадянське самоврядування, яке втілюється в життя за допомогою класичних державних інституцій та усталених демократичних практик, що свідчать про правову природу громадянина як такого, хто здатний керувати (до прикладу – Афінівська демократія).

Саме така сутність громадянства була і є наріжним каменем демократії. Науковці стверджують, що античні греки виділяли три базові принципи існування демократії: «ізономія» (рівність усіх перед зако-

ном), «ізотимія» (рівність прав для усіх громадян виконувати державні функції) та «ізогорія» (свобода слова для усіх громадян); учасник і співтворець демократичного режиму отримав назву «громадянин» (політес, *politēs*), політично активної та суспільно відповідальної особи¹³.

Вважається, що саме демократичне афінське громадянство створило первинне правове розуміння концепції громадянства¹⁴. В Афінах громадянство передбачало наявність права голосу лише у вільних людей чоловічої статі*. На підставі громадянства кожному чоловікові надавалося право бути правителем свого міста-держави протягом певного часу, а тому громадянин передусім ідентифікувався з владою, був її носієм¹⁵. Також у містах-державах античної Греції громадяни не займалися важкою працею, а віддавали свою енергію публічним відносинам¹⁶.

Відомо, що право на участь у партисипативній демократії в Афінах поширювалося лише на громадян, раби виключались¹⁷. Також Арістотель у книзі III «Політики» наголошував, що «не слід називати громадянами чужинців [що проживають у цьому полісі], або і вони причетні до спільної користі»¹⁸. За Арістотелем, значення поняття «громадянин» пов'язане із належністю до посади, тобто громадянин – це той, хто посідає місце в певній інституції¹⁹. На його думку, «громадянами є ті, хто бере участь у суді і народних зборах. Таке визначення поняття громадянина найкраще підходить усім, хто називається громадянами»²⁰.

Громадянство було як привілеєм, так і обов'язком, оскільки громадянами Афін могли стати особи чоловічої статі, яким виповнилося 20 років, батьки яких були громадянами Афін, які мали майно та могли взяти участь у воєнній кампанії²¹. Відомо, що в Афінах існував закон про те, що кожен громадянин Афін відповідає за стиль свого життя²². Також в Афінах існував інститут дарованого (октройованого) громадянства, однак такі люди, які стали громадянами на підставі певного законодавчого акта, не користувалися всією сукупністю прав (до прикладу, вони не могли бути архонтами [виборними посадовцями] чи жрецькими [священнослужителями]). Арістотель у книзі II своєї «Політики» писав, що «за колишніх царів [до прикладу у IV ст. до н.е.] права громадянства надавалися і прибульцям, тому в ті часи, попри тривалі війни, малолюдності в Лакедемоні [тобто Спарті] не спостерігалось»²³.

Розмірковуючи про сутність і природу громадянства, далі у книзі III Арістотель наголошував, що «не робить людину громадянином і місце проживання, бо ж у такий самий спосіб навколо нас живуть і слуги, й раби, та, попри це, вони не вважаються ними (громадянами). Зазвичай громадянином вважається той, у кого і батько, й мати – громадяни, а не хтось один з них: батько чи мати. Дехто ж у цьому питанні вимагає більшого, наприклад, щоб предки в другому, третьому поколінні й навіть далі теж були громадянами. Визначення ж поняття «громадянин» з такими поширеними й обмежувальними вимогами викликає ускладнення: а як тоді впевнитися в громадянстві предків третього чи четвертого коліна?»²⁴.

Про належність особи до громади «горожан» [у розумінні громадян] міста-держави свідчив передусім факт народження, походження від батьків, повноправних громадян²⁵. Тобто, вирішальне значення для суспільно-політичного життя всієї старої Греції мав особистий, родово-кровний момент, оскільки громада горожан була тотожна державі²⁶. Поділяємо думку В. Старосольського, що «теоретично висказав це зовсім ясно давньогрецький філософ Арістотель, а практично таке розуміння держави опанувало все політичне мишлення та діяльність»²⁷.

Громада горожан була замкненою соціальною групою, оскільки приналежність особи до неї будувалася винятково на принципі кровного походження. А тому поширення горожанства [у розумінні громадянства] за межі громади було фактично неможливим. Окремі винятки стосувалися можливості отримання громадянства групами осіб на підставі закону²⁸. Так сталося під час правління у VI ст. до н.е. в Афінах архонта Солона, коли іноземним торговцям, які поселилися в Афінах, було надане громадянство, що давало можливість перевезти в Афіни усю їхню сім'ю. Вважається, що до правління Солона в античній Греції не існувало єдиної чіткої концепції громадянства, а лише різноманітні її варіанти в конкретних містах-державах²⁹.

Реформа концепції громадянства в Афінах, здійснена Клісфеном, дала початок застосуванню права ґрунту (*ius soli*) серед основних критеріїв набуття громадянства Афін за народженням³⁰. Застосування права ґрунту стало причиною збільшення кількості громадян Афін не лише завдяки полегшенню набуття громадянства, а й звільненню невільників та зрівнянню їх у правах із іншими громадянами³¹. Серед науковців існують переконання, що тими реформами Клісфен «знищив усі нащадки афінської аристократії»³². Ця реформа концепції громадянства змінила сутність громадянства, модифікуючи його сенс від природного факту народження у громаді та походження батьків до правового зв'язку із нею і наявністю спільних інтересів у групі осіб³³.

* Протягом XX ст. республіканська модель громадянства, витоки якої сягають Афін та Спарті, була неодноразово об'єктом нищівної критики (Х. Арендт, С. Окін) з огляду на свою патерналістичну сутність, дискримінаційне підґрунтя, гендерну нерівність та очевидну відмінність між публічним життям, доступ до якого надавався винятково чоловікам на підставі громадянства (а жінки, діти, чужоземці і раби не могли мати громадянство), та приватним життям, яке було доступним усім.

Існує версія, що запровадження права ґрунту серед основних критеріїв набуття громадянства в Афінах дало поштовх для започаткування Клісфеном у VI ст. до н.е. іншого важливого політико-правового інституту – остракізму³⁴. Основною метою остракізму було прагнення громадян Афін забезпечити «справжній демократичний режим від майбутніх небезпек»³⁵.

Арістотель у трактаті про державний устрій Афін «Афінська політія» у частині 22 зазначив, що «Ці реформи зробили державний лад набагато демократичнішими, ніж під час правління Солона. Це й зрозуміло: бо тиранія знищила закони Солона, залишаючи їх без використання; тим часом, як Клісфен ініціював прийняття багатьох законів, серед яких був і закон про остракізм»³⁶.

Під остракізмом розуміємо вигнання громадянина Афін на десять років із міста на підставі рішення народних зборів, які проводилися, як правило, один раз на рік у квітні і у яких (за Плутархом) мали обов'язково взяти участь не менше ніж 6 тисяч чоловіків*. Ці чоловіки голосували за допомогою «шкаралупок»³⁷ чи глиняних черепків – острак, на яких писали ім'я того, кого хотіли б вигнати з міста³⁸. Вперше остракізм як превентивний засіб впливу на політичне життя міста-держави (йдеться про попередження тиранії) був застосований у Афінах у 487 р. до н.е.

З античних джерел науковцям відомо про 18 випадків остракізму в Афінах протягом 487–417 рр. до н.е., з яких десять можна вважати повністю доведеними. Схожий превентивний політико-правовий інститут застосовувався і в інших грецьких містах-державах (Аргосі, Мілеті, Сіракузах (як «суд оливними листками»), щоправда в дещо модифікованому вигляді з огляду на процедуру прийняття рішення та строк вигнання особи»³⁹.

Востаннє остракізм був застосований 417 р. до н.е. Згодом від цієї процедури в Афінах цілком відмовилися. У статті про остракізм в енциклопедії «Британіка» наголошується, що майно, належне громадянину Афін, якого вигнали на десять років із міста на підставі рішення народних зборів, залишається у його власності й надалі⁴⁰.

Полібій у «Загальній історії» проаналізував відносини між містами-державами давньої Греції, описав події у Римі, Греції, Македонії, Малій Азії та в інших регіонах протягом 264–146 рр. до н.е., окреслив конституційні прагнення Риму, а серед інших політико-правових особливостей розвитку античної концепції громадянства в Стародавній Греції відзначав його ізополітичність та симполітичність⁴¹. Науковці стверджують, що ізополітичність передбачала насамперед горизонтальні рівноправні відносини, передбачені договором про об'єднання незалежних міст-держав античної Греції у союз, де панувало окреме громадянство всіх громадян, жителів цих міст-держав, та однакові права і привілеї для них в кожному місті-державі союзу, наявність яких відрізняла їх від іноземців, які проживали у цих містах⁴².

Згодом ця парадигма громадянства стала «ядром» концепції громадянства будь-якої унітарної держави. Також вважається, що ідея ізополітичного громадянства присутня в ядрі сучасної концепції громадянства Європейського Союзу, коли громадянин однієї держави-учасниці ЄС, легально проживаючи на території іншої держави-учасниці ЄС, володіє однаковими з її громадянами правами та обов'язками⁴³.

Правдоподібно, симполітичність, навпаки, була пов'язана із спільним громадянством всіх громадян, жителів міст-держав античної Греції, які об'єдналися у союз на підставі договору. Йшлося про поглинання суверенності незалежних міст-держав античної Греції, розмивання їхньої ідентичності та громадянства, встановлення чітких вертикальних договірних відносин між спільними органами влади та учасниками союзу⁴⁴. Інший варіант симполітичності був характерний для грецьких колоній у Малій Азії, коли відбувалося «злиття» двох сусідніх міст-держав в одне єдине чи навіть «поглинання» могутнішим містом-державою іншого (зазвичай меншого за кількістю мешканців чи за територією, слабшого за рівнем економічного розвитку тощо), надання свого громадянства його мешканцям, встановлення в ньому своїх правил, порядків та законів⁴⁵. Відомим є приклад симполітичності громадянства у випадку «поглинання» Мілетом інших міст у Малій Азії (громадянство Мілету надавалося усім жінкам, незалежно від їхнього походження, якщо вони народилися у Греції, які були одружені з громадянами цих «поглинутих» міст)⁴⁶.

Часто в науці трапляється «плутанина» у трактуванні двох, відомих нам з часів древньої Греції та Риму, форм «злиття» двох міст-держав в одне єдине: симполітичність та синоїкізм⁴⁷. Говорячи про синоїкізм, йдеться насамперед про «злиття» сусідніх сіл, містечок та передмістя в одне місто-державу. Правдоподібно, синоїкізм мав важливе значення для життя місцевих мешканців, оскільки на підставі такого «злиття» вони отримували громадянство новоутвореного міста-держави (найвідомішим прикладом синоїкізму на той час були Афіни, а от Спарта – навпаки чітко відмежовувала громадян міста від людей із передмістя).

* На виконання рішення народних зборів про вигнання вигнанець мав десять днів. Рішення про дострокове повернення із вигнання приймалося, зазвичай, у зв'язку із небезпекою наступу ворога (до прикладу, персів у V ст. до н.е.) у такому ж порядку.

** Найвідоміший приклад симполітичності в громадянстві можна простежити у воєнно-політичних союзах жителів міст-держав античної Греції, які об'єднувалися, зазвичай, для подолання спільного ворога (до прикладу в Ахейському союзі перебували свого часу до 60 міст-держав, серед яких *Аргос, Коринф, Метара, Спарта* тощо).

З плином часу симполітичність стала першоджерелом принципу «єдиного» громадянства, притаманного федеративним державам чи конфедераціям**. Науковці стверджують, що історико-правові дослідження Полібія щодо відносин між державою та особою в містах-державках античної Греції стали очевидним підґрунтям трактату Ш.-Л. барона де Монтеск'є «Про дух законів» 1748 р.⁴⁸ та написання «батьками-засновниками» Конституції США 1787 року.

Пізніше відбувся певний перегляд античних доктринальних положень громадянства, наявних у містах-державках Греції, концепція громадянства та її аксіологічні характеристики змінювалися й модифікувалися. І в результаті отримали нове трактування під впливом учень мислителів епох Відродження, Бароко, Просвітництва, Неокласицизму та Постмодернізму (найфундаментальніше дослідження, на наш погляд, це трактат Т. Гоббса «Про громадянина (De Cive)» 1641 р.)⁴⁹. Громадянство під впливом цивілізаційних, та глобалізаційних викликів дещо втратило свою первинну вагу і цінність, перестало відігравати ту центральну роль, яку мало в античні часи⁵⁰.

Як висновок, варто наголосити, що концепція та цінності громадянства, зародження яких відбулося в містах-державках античної Греції, відображені не лише у Європейській конвенції про громадянство 1997 р., а й у законодавстві кожної сучасної демократичної держави світу, оскільки саме вони визначають взаємний постійний ефективний правовий зв'язок між особою та державою і пропагують участь особи в її життєдіяльності.

¹ Heater D. A Brief History of Citizenship. – New York University Press, 2004. – 155 p. – P. 34.

² Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський / Наклад Українського Університету в Празі. – Прага, 1923. – 400 с. – С. 41.

³ Там само.

⁴ Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / під кер. Б. Кассен. – К.: Дух і літера, 2009. – Том перший. – 576 с. – С. 307.

⁵ Там само.

⁶ Старосольський В. Держава і політичне право / В. Старосольський / Подбрани: «Видавниче Товариство при Українській Господарській Академії в Ч.С.Р.», 1925. – Ч. 1. – 599 с. – С. 145.

⁷ Føllesdal A. Citizenship: European and Global // In Nigel Dower and John Williams, eds. 2002, Global Citizenship: A Critical Reader, Edinburgh: Edinburgh University Press. – P. 71–83.

⁸ Heater D. A Brief History of Citizenship // New York University Press, 2004. – 155 p. – P. 6–13.

⁹ Гаврилюк Р. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід / Р. Гаврилюк. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, 2014. – С. 176.

¹⁰ Heater D. A Brief History of Citizenship // New York University Press, 2004. – 155 p. – P. 14–15.

¹¹ Riesenbergh P.N. Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau / University of North Carolina Press, 1994. – Political Science. – 324 p. – P. 6–11.

¹² Там само. – P. 3–5.

¹³ Зінченко В.В. Англо-американська модель права та конституціоналізму як інтегративна традиція і вагоме джерело нормативних цінностей сучасної міжнародної правової системи і демократії / В.В. Зінченко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 3. – С. 89–101.

¹⁴ Balot R. Revisiting the Classical Ideal of Citizenship: A Dialectical Approach / In: Shachar, A., Bauböck, R., Bloemraad, I., Vink, M. (eds.) The Oxford Handbook of Citizenship. Oxford: Oxford University Press, 2017. – P. 30.

¹⁵ Akrivopoulou Ch.M. A bibliography of citizenship: theories and aspects of the modern citizen, 2011. – P. 4.

¹⁶ Hegel G.W.F. Philosophy of Right / Translated by S.W. Dyde // Batoche Books & Kitchener, 2001. – 281 p. – P. 191.

¹⁷ Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. 3-тє вид., допов. – К.: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2009. – 248 с.: портр.

¹⁸ Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / під кер. Б. Кассен. – К.: Дух і літера, 2009. – Том перший. – 576 с. – С. 309.

¹⁹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / С.І. Максимов (голова) та ін. – Х.: Право, 2017. – Т. 2: Філософія права. – С. 68–70.

²⁰ Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с. – С. 35–65.

²¹ Akrivopoulou Ch.M. A bibliography of citizenship: theories and aspects of the modern citizen, 2011. – P. 4.

²² Hegel G.W.F. Philosophy of Right / Translated by S.W. Dyde // Batoche Books & Kitchener, 2001. – 281 p. – P. 187.

²³ Арістотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с. – С. 35–65.

²⁴ Там само.

²⁵ Старосольський В. Вказана праця. – С. 135–136.

²⁶ Там само. – С. 135–136.

²⁷ Там само. – С. 136–137.

²⁸ Там само.

²⁹ Riesenbergh P.N. Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau / University of North Carolina Press, 1994. – Political Science. – 324 p. – P. 13.

³⁰ Там само. – P. 19–21.

³¹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський / Наклад Українського Університету в Празі: Прага, 1923. – 400 с. – С. 88.

- ³² Там само.
- ³³ *Старосольський В.* Вказана праця. – С. 141.
- ³⁴ Там само. – С. 141–148.
- ³⁵ *Дністрянський С.* Вказана праця. – С. 88.
- ³⁶ *Aristotle.* Athenian Constitution / in 23 Volumes, Vol. 20, translated by H. Rackham // Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1952.
- ³⁷ *Старосольський В.* Вказана праця. – С. 147–148.
- ³⁸ *Sinclair R.K.* Democracy and Participation in Athens / Cambridge University Press: 1988. – P. 114–119.
- ³⁹ *Старосольський В.* Вказана праця. – С. 147–148.
- ⁴⁰ Детальніше див. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.britannica.com/topic/ostracism>
- ⁴¹ *Magnette P.* Citizenship. The History of an Idea / Colchester, ECPR Press: 2005.
- ⁴² *Rhodes P.J.* The Greek Poleis: Demes, Cities and Leagues/ In M.H. Hansen. The Ancient Greek City-State // Symposium on the occasion of the 250th Anniversary of The Royal Danish Academy of Sciences and Letters. July, 1–14, 1992 // Copenhagen: Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 1998. – P. 175–176.
- ⁴³ *Ferrera M.* Should EU citizenship be duty-free // In RSCAS «Should EU citizenship be duty-free?» // European University Institute, 2017. – P. 1–18.
- ⁴⁴ *Magnette P.* Citizenship. The History of an Idea / Colchester, ECPR Press: 2005.
- ⁴⁵ *Reger G.* Sympolitieiai in Hellenistic Asia Minor / In Colvin S. The Greco-Roman East: Politics, Culture, Society // Yale Classical Studies, Volume 31, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. – P. 145.
- ⁴⁶ *Reger G.* Sympolitieiai in Hellenistic Asia Minor / In Colvin S. The Greco-Roman East: Politics, Culture, Society // Yale Classical Studies, Volume 31, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. – P. 152.
- ⁴⁷ *Reger G.* Sympolitieiai in Hellenistic Asia Minor / In Colvin S. The Greco-Roman East: Politics, Culture, Society // Yale Classical Studies, Volume 31, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. – P. 145–181.
- ⁴⁸ The Spirit of laws by Montesquieu, Charles de Secondat, baron de; Nugent, Thomas; Alembert, Jean Le Rond d' // New York: The Colonial Press, 1899. – 470 p.
- ⁴⁹ *Bellamy R.* Citizenship: Historical Development of / P. 10.
- ⁵⁰ *Riesenberg P.N.* Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau / University of North Carolina Press, 1994. – Political Science. – 324 p.

Резюме

Софінська І.Д. Громадянство: зародження правової доктрини.

Основною метою цієї статті є спроба окреслити зародження правової доктрини в містах-державках античної Греції (зокрема в Афінах та Спарті), унаочнити сутність та правову природу античної концепції громадянства. Витоки правової доктрини громадянства, дійсної у XXI ст., знаходимо у двох концепціях набуття громадянства: *ius sanguinis*, панівної у Спарті, та *ius soli*, притаманної Афінам. Для сучасної правової доктрини громадянства кожної демократичної держави характерним є ефективне поєднання обох принципів набуття громадянства.

Ключові слова: громадянство, демократія, принципи набуття громадянства, право крові, право ґрунту.

Резюме

Софинская И.Д. Гражданство: зарождение правовой доктрины.

Основной целью этой статьи является попытка очертить зарождение правовой доктрины в городах-государствах античной Греции (в частности в Афинах и Спарте), показать наглядно сущность и правовую природу античной концепции гражданства. Истоки правовой доктрины гражданства, действительной в XXI в., находим в двух концепциях приобретения гражданства: *ius sanguinis*, господствующей в Спарте, и *ius soli*, присущей Афинам. Для современной правовой доктрины гражданства каждого демократического государства характерно эффективное сочетание обоих принципов приобретения гражданства.

Ключевые слова: гражданство, демократия, принципы получения гражданства, право крови, право почвы.

Summary

Sofinska I. Citizenship: the birth of a legal doctrine.

In this article I try to outline the origin of the legal doctrine in the cities-states of ancient Greece (in particular, in Athens and Sparta), to clarify the essence and legal nature of the ancient concept of citizenship. The origins of the legal doctrine of citizenship, valid currently in the 21st century, might be found in two concepts of citizenship acquisition: *ius sanguinis*, dominant in Sparta, and *ius soli*, inherent in Athens. Up to my mind, an effective combination of both principles of citizenship acquisition is key element of the modern legal doctrine of citizenship of every democratic state.

Key words: citizenship, democracy, the principles of citizenship acquisition, *ius sanguinis*, *ius soli*.